

Roma İmparatorluğu'nun Doğu Sınırını Korumak İçin Fırat Nehri Boyunca Kurulan Lejyonlar

Legions Along the Euphrates Established For Protection East Border of the Roman Empire

Yrd. Doç. Dr. Ercüment Yıldırım

Öz

M.Ö. 1. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu Küçük Asya'yı hâkimiyetine almaya başlamıştır. Küçük Asya hâkimiyetinin sonucunda Roma İmparatorluğu, Parth devletiyle komşu olmuştur. İki büyük devlet arasında Fırat Nehri yüzyıllarca sınır olarak kalmıştır. Fırat Nehri, zamanla geleneksel veya sembolik bir sınır haline gelmiştir. Roma İmparatorluğu Fırat Nehri'nin batısındaki topraklarını korumak için Malatya'da XII. Fulminata, Samosata'da XVI. Flavia Firma ve Zeugma'da IV. Scythica lejyonlarını Fırat hattına yerleştirilmiştir. Bu çalışmada yaklaşık dört yüzyıl süren Roma ve Parth mücadelesi döneminde Fırat Nehri boyunca kurulan lejyonlar ve bölge üzerindeki etkileri anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Roma, Parth, Fırat Nehri, XVI. Flavia Firma, IV. Scythica

Abstract

Since 1st Century B.C., the Roman Empire began to dominate Asia Minor. The Roman Empire had become neighbor to Parthian State at the end of domination of the Asia Minor. Euphrates River had been the boundary between two major states for centuries. By the time, the Euphrates River had become a traditional and symbolic boundary. To protect the territory in the west of the Euphrates River, The Roman Empire had placed the legions of Fulminata XII in Malatya, Flavia Firma XVI in Samosta and Scythica IV in Zeugma along the Euphrates River. In this study, the legions established

along the Euphrates River, in the period of Roman – Parthian struggle which lasted almost four-century, and its effects over the region will be discussed.

Keywords: Roman, Parthian, Euphrates River, Flavia Firma XVI, Scythica IV

Giriş

Temelde tek bir merkezden idare edilen askeri birlik olarak tanımlanabilecek olan lejyonlar Roma tarihi boyunca gerek işlevsel gerekse yönetsel olarak çeşitli aşamalar geçirmiştir (Dando-Collins, 2010: 5–7; Cowan, 2003: 6-8; Fields, 2012: 11–14; Campbell, 1994: 2–7). İlk dönemlerde Centuria olarak adlandırılan askeri birliklerde ücretleri Roma vatandaşları tarafından ödenen paralı askerler bulunmuştur. M.Ö. 4. yüzyıla kadar Centuria birliklerindeki askerler tek tip savaççılar olmayıp kimi hafif zırhlı piyade iken kimi süvari olarak savaşmıştır (D'Amato, 2011: 8–13; Cornell, 1995: 181–182).

Roma İmparatorluğu sınırlarının genişleyerek Yunan kültürünü içine almasıyla savaş meydanlarının karakterini değiştiren Falanks stratejisi¹ Roma ordusu için de önem kazanmıştır. Falanks yönteminden önce savaşlar iki tarafın düzensiz gruplarının birbirine saldırısıyla gerçekleşmiştir. Bu durum askerlerin bireysel savaş güçlerini ön plana çıkarmış ve savaş taktikleriyle askerlerin bir arada mücadelesini sonuçsuz bırakmıştır (Diod. XXIII.2; Erdkamp, 2007: 17–18; Gabriel, 1991: 33–35). Falanks yönteminde

Yrd. Doç. Dr. Ercüment Yıldırım, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, neshali@gmail.com

1 Savaş zırhların güçlenmesi, ağırlaşmasını ve zırh giyen askerlerin hareket yeteneğinin azalmasını beraberinde getirmiştir. Böylece daha az hareket edebilen ağır zırhlı piyadeler kendilerini korumak için daha büyük kalkanlara ve yeni bir stratejiye ihtiyaç duymuşlardır. Askeri stratejistler bu kadar yavaş hareket edebilen askerlerin açık yanını bir diğer askerin zırhıyla kapatmayı denemişlerdir. Böylece savaş meydanlarında "Falanks" stratejisi hızla yayılmıştır. Bkz. Delbruck, 1990: 53–58; Pritchett, 1991: 134 –154.

ağır zırhlar ve kalkanlarla korunan askerler omuz omuza dizilmiş saflar oluşturarak ardı ardına dört veya daha fazla sıra halinde yerleşmişlerdir. Uzunlukları 2 ila 4 metre arasında değişen mızraklarını öne doğru uzatarak hızla gelen saldırıyı engellemişlerdir. Falanks askerleri yakın savaşa girdiklerinde mızraklarını bırakıp kılıçlarıyla savaşa devam etmişlerdir (*Gironda, 2006: 64–66; Weir, 2005: 11–12*). Falanks sistemiyle ilk defa ordunun birlik olarak topyekûn saldırması sağlanmıştır. Aynı tip askerlerden oluşan falanks birlikleri ağır zırhlar kullandığından ve savaş meydanlarının gelişen esneklik ihtiyacına cevap veremediğinden yerlerini lejyon sistemine bırakmıştır. Falanks tarzı tamamen son bulmamış taktiksel olarak Ortaçağ'a kadar kullanılmıştır (*Fields, 2007: 16; Svyantek, 2007: 279–282; Wheeler, 1979: 306–309; Cowan, 2003: 27–28*).

Roma İmparatorluğu'nun gelişen sınırları birbirinden tamamen farklı coğrafi bölgelere ulaştığı zaman, bölgeye uyum sağlayacak, bölgenin yapısını kendi avantajına çevirerek savaşabilecek askeri birlikler olan lejyonlar ortaya çıkmıştır. Birlikte savaşan lejyon askeri zamanla birbirlerine daha sıkı bağlanmış ve lejyonu bir ülkü birliği haline getirmişlerdir. Temel amaçları lejyona hizmet etmek olan bu askerler Roma'nın mukadderatını kendi kaderlerine bağlamışlardır (*Potter, 2010: 209–213; Maxfield, 1981: 28–29; Erdkamp, 2007: 24–28*). M.Ö. 4–1. yüzyıllar arasında iki konsülün yönetiminde olan ordunun ilk dört lejyon haricindeki diğer lejyonları sadece savaş zamanında toplandığı için ordunun büyük kısmı geçici bir yapıya sahip olmuştur (*Sekunda, 1996: 12–16; Cowan, 2003: 11–14*). Lejyonların temel yapısının oluşturulduğu bu dönemde askerler sahip oldukları teçhizata göre savaş meydanında konumlanmışlardır. Savaş durumunda lejyonun iki yanında "Equites" adı verilen süvariler yer almıştır. Equites, zengin ve genç Romalıların katıldığı; kalkan, miğfer, vücut zırhı, kılıç ve mızraktan oluşan silahlar kullanan süvari birliği olmuştur (*Maxfield, 1981: 27–37; Bohec, 2000: 23–29; Sekunda, 1995: 18–19*). Lejyonun en ön saflarında ise "Velites" adı verilen hafif piyadeler savaşmıştır. Genellikle mızrakla savaşan bu askerler fakir Roma vatandaşlarından seçilmiştir (*Southern, 2007: 92–97; Fields, 2007: 23–24; Erdkamp, 2007: 56*). Lejyonun esas vurucu gücünü meydana getiren ağır zırhlı piyadeler üç bölümden oluşturulmuştur. "Hastati" adı verilen acemi lejyonerler Velites'lerin hemen ardında; "Principes" olarak isimlendirilen daha tecrübeli askerler onların ardında ve en geride ise "Triarii" ismi

verilen usta lejyonerler¹ konumlandırılmıştır (*Polyb. VI. 21–23; Lazenby 1998: 210; Delbruck, 1990: 374–375*).

Roma lejyon sistemini geliştirerek yüzyıllar boyunca imparatorluğa büyük üstünlük sağlayacak sistemi Roma Generali Gaius Marius geliştirilmiştir. General Gaius Marius M.Ö. 2. yüzyıl sonlarında topraksız vatandaşları lejyonlara kaydederek bu askerlerle daimi ve profesyonel lejyonlar oluşturmuştur. Ayrıca General Gaius Marius lejyonu desteklemek için "Auxilia" adı verilen özel birlikler, mühendisler, zanaatkarlar, hizmetçiler, paralı askerler ve yerel milislerden oluşan birlikler meydana getirmiştir (*Gabriel, 2002: 238–240; Christopher, 2010: 46–56; Hazel, 2001: 188*). Bu dönemde lejyonlar "Kohort", "Maniple", "Centuria", "Contubernium" olarak isimlendirilen kendi içinde bölümlere ayrılmıştır.²

Hızla gelişen ve birbirinden bağımsızlaşan lejyonlar Cumhuriyetin sonlarına doğru önemli politik roller üstlenmişlerdir. Özellikle iç savaş esnasında her general kendi lejyonlarını kurmuş ve isimlendirerek çeşitli bölgelerde görevlendirmişti. İç savaşın bitiminden sonra İmparator Augustus sayısı elliye bulan lejyonları yeniden düzenlemek ihtiyacı hissetmiştir. İmparator Augustus lejyon sayısını elliden yirmi beşe düşürmüş ve askerlerin maaş ödemelerini düzenlemiştir (*Chrissanthos, 2008: 169–171; Gabriel, 2002: 204–205; Edmondson, 2009: 207–210*). Ayrıca Auxilia askerlerinin sayıları lejyon mevcutlarına ulaştırılmış ve böylece lejyonun hareket, hız ve etkinliği artırılmıştır. İmparator Augustus'un düzenlemeleriyle lejyon sistemi döneminin en etkin ordu sistemi haline gelmiş ve yapılan savaşlarda büyük üstünlük elde etmiştir. Buna rağmen İmparatorluk dönemi boyunca lejyonlar, askeri rollerinin yanında politik alanda da yer almıştır (*Erdkamp, 2007: 183–187; Bunson, 2002: 58–59*).

İmparatorluk dönemi boyunca lejyonların her biri kendilerine ait özel isimler ve kartal gibi semboller kullanmaya başlamıştır. Lejyonların kendilerine ait bayrak ve flamalarının yanı sıra unvanlar da kullanılmıştır. Hatta lejyon askerlerinin mezar taşları üzeri-

- 1 Savaşta son çare olarak kullanılan ve usta askerlerden oluşan Triarii hattı savaşmıyorsa bir dizleri yere degecek şekilde beklerlerdi.
- 2 Sekiz asker bir Contubernium, on Contubernium bir Centuria, iki Centuria bir Maniple, üç Maniple bir Kohort ve on Kohort bir lejyonu oluşturmaktaydı. Bu hesaba göre bir lejyon 3600 ile 6000 askerden oluşabiliyordu. Bkz. D>Amato, 2011: 14.

ne kılıç gibi çeşitli semboller işlenerek ölümlerinden sonra onurlandırıldıkları da görülmüştür (*Maxfield, 1981: 98; Ann, 2002: 10-11; Bohec, 2000: 245-247*). Ayrıca her lejyonun başlangıcı efsanelere karıştırılmış destansı hikâyeleri bizzat lejyon komutanları ve eski lejyonerler tarafından ortaya atılmıştır. Bütün bunlar askerlerin bağlı bulunduğu lejyonla gurur duymasına ve zamanla aidiyet duygusunun gelişmesine sebep olmuştur. Zamanla askerler lejyonlarına hizmet etmekten gurur duymaya ve hatta kendilerini lejyonla özdeşleştirmeye başlamış ve bu durum askerlerin lejyona bağlılığını artırmıştır (*Phang, 2008: 15-29; Osiel, 1999: 45-46*).

İmparator Diocletianus tarafından yeniden düzenlenmesine kadar yaklaşık dört yüz yüzyıl boyunca lejyonlar Roma İmparatorluğu'nu dünyanın en güçlü devleti haline getirmiştir. Lejyoner olmanın ve hatta lejyoner olarak ölmenin onur sayıldığı bu dönemde Roma için savaşan bu askerler imparatorluğun yaşaması için kendi hayatlarından vazgeçmişlerdir. Lejyon sisteminin devamlılığı için gereken iki temel prensip disiplin ve sadakat olmuştur (*Bunson, 2002: 307; Webster, 1998: 22-24; Conti, 2003: 124-128*).

Disiplin, caydırıcı cezalarla sağlanmış ve bazı durumlarda³ ceza bireysel olmaktan çıkarak tüm lejyonu kapsar hale getirilmiştir. Lejyonda uygulanan küçük cezaların başında, sopayla vurulması (*Tac. Ann. I.23.*) erzakın azaltılması, maaşın düşürülmesi, kırbaçlama,⁴ rütbe düşürme, sürgün ve ilave görevlerin zorla verilmesi gelmektedir. Büyük suçların başında gelen görevi terk ve firar durumunda uygulanan "Fustuarium" cezasında silah arkadaşlarının huzurunda taşlanarak ya da dövülerek lejyoner öldürülmüştür (*Polyb. VI. 37. 1-8; Campbell, 2004: 26; Matyszak, 2008: 74-77*). Cezaların en büyüğü olan "Decimation" (Desimasyon) cezası savaş esnasında isyan eden veya izinsiz geri çekilen birliğin tamamına verilmiştir.⁵ Lejyonda sadakatin sağlanması ise iyi bir emir komuta sistemine bağlanmıştır. Roma İmparatorluğunda en büyük ordu rütbesi "Dux" olup bir eyaleti veya ikiden fazla lejyonu idare eden generallere verilen unvandır. Özellikle senatonun sefer kararı

almasından sonra görevlendirilen generaller bu unvanı kullanmışlardır (*Pro. De. Aed. III.3.9-14; Erdkamp, 2007: 255; Maxfield, 1981: 174*). "Legatus legionis" unvanı kullanan lejyon komutanları 3-5 yıllık süreler için imparator tarafından atanmıştır (*Southern, 2007: 331; Bunson, 2002: 306*). Lejyonun tüm sorumluluğunu taşıyan Legatus legionis'dan sonra "Tribunus laticlavus" ikinci komutan olarak gelmiştir (*Maxfield, 1981: 22-23; Fields, 2009: 9-10; Keppie, 1998: 176*). Komutada üçüncü sırada ise "Praefectus castrorum" unvanı verilen ve tecrübeli askerler arasından seçilen komutan gelmiştir. Ayrıca her lejyonda "Tribuni angusticlavii" unvanlı beş adet daha kıdemsiz tribün bulunurdu (*D'Amato, 2011: 5; Campbell, 2006: 49-50; Maxfield, 1981: 26*). Bunun dışında lejyonda "Decanus", "Decurion", "Tesserarius", "Duplicarius", "Optio" gibi alt rütbelere de bulunmaktaydı. Ayrıca lejyonda bir kişiye verilmiş özel görevler de bulunmaktaydı.⁶ Lejyonların başarısının arkasında yatan bir diğer neden ise Auxilia birliğinde bulunan savaş makineleri mühendisleri, silah ustaları, yol ve köprü yapımcıları, keşif ve avcı birlikleri gibi yan hizmet görevlilerinin çok iyi yetiştirilmiş ve düzenli olarak organize edilmiş olmasıdır (*Tac. ann. IV. 5; Holder, 1980: 140-147; Maxfield, 1981: 292*).

M.S. 1 ve 2. yüzyıllarda Romalı senatörlerin unvan ve kahramanlık aradığı savaş meydanları çoğunlukla ülkenin doğusu olmuştur. Parthlar üzerine gerçekleştirilecek büyük bir sefer ve kazanılacak zafer Crassus'dan (M.Ö. 53) Julianus (M.S. 361-363)'a kadar uzanan dönemde hemen hemen tüm Roma imparator ve generallerinin hayallerini süslemiştir (*Plut. Cras. XXVIII.1-5; Ziegler, 1964: 33-34; Curtis, 2007: 29; Hitti, 2004: 282-283; Redgate, 1998: 133-134; Garthwaite, 2005: 102*). Bu durum doğu sınırı boyunca yerleştirilmiş olan lejyonların önemini artırmıştır. Fırat Nehri boyunca kuzeyden güneye Malatyada XII. Fulminata, Samosta'da XVI. Flavia Firma ve Zeugmada IV. Scythica lejyonları hem doğu sınırının güvenliğini sağlamışken hem de Parthlar üzerine düzenlenen seferlerin temel askeri gücünü oluşturmuştur (*Gawlikowski, 198: 77; Bowersock, 1973: 133; Decker, 2007: 217-267; Millar, 1993: 81-*

3 Bir lejyon için en büyük utanca kaynağı kartal sembolünün kaybedilmesi idi. Bir lejyonun kartalı kaybolduğunda lejyon en büyük ceza olan dağıtılma cezası alırdı.

4 Kırbaçlama, cezanın büyüklüğüne göre kohort, centuria veya lejyonun önünde infaz edilirdi.

5 Desimasyon (Decimation) cezası birlik içerisinde kurayla seçilen her on askerden birinin geriye kalan dokuz asker tarafından öldürülmesi şeklinde infaz edilirdi. Bkz. Plut. Antony. 39; Southern, 2007: 146-147.

6 Aquilifer, lejyonun bayrak ya da Aquila (kartal) taşıyıcısı olup çok önemli ve prestijli bir konuma sahipti. Signifer, askerlerin ödeme işlemlerini gerçekleştirir ve centuria lejyonerlerinin etrafında toplandığı flamayla taşırdı. Cornicen, borazanı ile subayların emirlerinin askerlere iletilmesini sağlardı. Imaginifer ise imparatorun bir portresini taşıyarak lejyonun kimin hizmetinde olduğunu belirtirdi. Bkz. Cowan, 2003: 56; Webster, 1998: 135; Bohec, 2000: 62.

84). M.S. 3. yüzyılda İmparator Diocletianus yapmış olduğu değişikliklerle lejyondaki askerlerin sayısını azaltmış fakat lejyon sayısını çoğaltmıştır. Bu durum pratikte idare kolaylığı sağlaması dışında çok etkili olmamıştır. M.S. 1 ve 2. yüzyıllarda başarısının zirvesine ulaşan lejyonlar sonraki yüzyıllarda imparatorluk için önemini kaybetmese de eski askeri ve politik etkinliğini, birer kukla olmaları için görevlendirilmiş generallerin ellerinde yitirmiştir (*Gabriel, 2002: 253–255; Southern, 1996: 15–17; Maxfield, 1981: 249–251; Erdkamp, 2007: 267–269*).

Fırat Nehri'nin Sınır Rolü

M.Ö. 188 yılında kabul edilen Apemea Barışı ile Küçük Asya'yı fethetmeye başlayan Roma İmparatorluğu Batı Anadolu'yu hâkimiyetine alarak Seleukoslar ile komşu olmuştur (*Diod. XXIX.10; Magie, 2001: 125; Gruen, 1984: 86–95; Austin, 1989: 171–172*). Apemea Barışından sonraki 50 yıl boyunca Kartacalılar ve Makedonlarla mücadele eden Roma, Küçük Asya'da başlayacak mücadeleden uzak durmuştur. M.Ö. 129 yılında Anadolu'nun ilk Roma eyaleti olan Provincia Asia'nın (Asia Eyaleti) kurulmasıyla imparatorluk sınırlarını doğuya doğru genişletmeye başlamıştır (*Mayor, 2009: 119–121; Hansen, 1971: 162*). Roma İmparatorluğu'nun Küçük Asya'da hızla genişlemesi Pontus Kralı Mithridates VI. Eupator'u kaygıya düşürmüştü ve Roma'ya saldırmasını tetiklemiştir (*App.XII.17; Chamoux, 2003: 145; Glew, 1981: 109–121; Sherwin-White, 1983: 93*). Mithridates VI. Eupator'un saldırıları üzerine Roma Senatosu Lucullus'u Pontus Krallığı'nı ele geçirmek için görevlendirmiştir. Lucullus, sadece Pontus Krallığı'nın değil Armenia Krallığı'nın da büyük bölümünü ele geçirerek Roma İmparatorluğu'nun sınırlarını Fırat Nehri'ne yani Parth topraklarına ulaştırmıştır (*Plut. Lucullus VI. 5; Mcging, 1986: 168; Keaveney, 1992: 118; Mayor, 2009: 295*). Lucullus'dan sonra imparatorluğun doğu sınırlarını geliştirmek için görevlendirilen Pompeius, büyük başarılar kazanarak Armenia Krallığı'nın başkenti Artaxata'ya kadar ilerlemiştir (*Redgate, 1998: 78; Mayor, 2009: 322*).

Roma İmparatorluğu'nun Armenia Krallığını kendine bağlamasıyla imparatorluğun orduları Parth sınırlarına dayanmıştı. Parthlar gelen Roma güçleriyle savaşarak savaşmamanın tereddüdünü yaşarken Senato da başkente bu kadar uzak coğrafyalarda girişilecek yeni seferlerin Roma'ya getirisini tartışmaktaydı. Roma İmparatorluğu yeni hâkimiyetine aldığı bölgeye henüz

lejyonlar yerleştirmedeğinden ve kendisine ittifak bağıyla bağlı olan yerel krallıklara güvenmediği için en güvenilir doğal engel olarak gördüğü Fırat Nehri'ni Parthlar ile arasına sınır kabul etmiştir. Traianus'un Parthlar üzerine sefer düzenlediği 114 yılına kadar Fırat Nehri iki taraf içinde geleneksel sınır olarak kalmıştır (*Dignas, 2007: 15–16; Dirven, 1999: 21*).

Fırat Nehri'nin doğusunu ele geçirmek için ilk teşebbüs edenlerin başında gelen Crassus, M.Ö. 53 yılında büyük bir ihtişamla hazırlanan ordusuyla Parthların başkenti Ctesiphon'a kadar uzanacak bir sefer için harekete geçti. Carrhae (Harran) yakınlarında Parthlar ile yaptığı savaşta büyük kayıp veren Crassus, kampında kurulan tuzakla öldürüldü (*Benjamin, 2009: 164; Redgate, 1998: 86*). M.Ö. 37 yılında Marcus Antonius, Parthların içinde bulunduğu politik karmaşadan yararlanarak Crassus'un kaybettiği itibarı geri kazanmak için yeni bir Parth seferi düzenlemiştir. Marcus Antonius, ilerleyişi sırasında Parthların tedarik hatlarına yaptığı saldırılarla ihaşesiz kalmış ve büyük kayıplar vererek geri çekilmiştir.⁷ Bu iki yenilgiden sonra Parth Kralı IV. Phraates ile Roma arasında yapılan anlaşmayla Fırat Nehri tekrar sınır kabul edilmiş ve saldırılmazlık kararı alınmıştır (*Plut. Marc. Ant. XXXIX. 1–5; Benjamin, 2009: 165; Lindsay, 1936: 271–272; Huzar, 1978: 183*).

M.Ö. 1. yüzyılda Akdeniz'in tamamını hâkimiyeti altına almış olan Roma İmparatorluğu bir başka gücün Akdenize yaklaşmasına izin vermemiştir. Roma için Akdenizde tehlike oluşturabilecek en önemli devlet ise Parthlar olmuştur. Parthların Akdenize inmesini engelleyebilmek için Fırat Nehri'nin kontrol altında tutulması gerekmiştir. Parthların Fırat Nehri'nin doğusunda tutulması Hristiyanlıktan sonra daha fazla önem kazanan Antakya'nın güvenliği açısından da önemli olmuştur. Fırat Nehri'nin doğusundan geçen ticaret yolları ve Küçük Asya'yı Mısır'a bağlayan askeri ulaşım yollarının kontrolü için Fırat Nehri'nin sağladığı koruma vazgeçilmez hale gelmiştir. Bunu sağlayabilmek için de Fırat Nehri boyunca lejyonlar yerleştirilmiştir (*Elton, 1996: 4; Erdkamp, 2007: 249–252; Sherwin-White, 1984: 222; Butcher, 2003: 32*).

7 Fırat Nehri önemli bir doğal engel olmasının yanı sıra büyük orduların geçişi ve geçtikten sonra geriden lojistik destek almasını zorlaştıran bir yapıya sahipti. Crassus, Fırat Nehri'ni geçerken çıkan fırtına dolayısıyla pek çok askerini kaybetmişti. Marcus Antonius ise Fırat Nehri'ni geçtikten sonra ordusunun ihtiyaçlarını karşılayamamış ve o da yaklaşık kırk bin askerini Fırat'ın ötesine bırakarak geri çekilmiştir. Bu iki olayın sonucunda Fırat Roma için psikolojik bir sınır haline de gelmiştir.

İmparator Augustus döneminden sonra da Parthlar üzerine sefer düzenleyerek Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırını geliştirmek isteyen Gaius ve Germanicus'un ölümleri ilerleyişi geciktirmiş ve sınır Fırat Nehri olmaya devam etmiştir (*Tac. ann. I.3.22; Mommsen, 1992: 94-95; Ussher, 2003: 788; Garzetti, 1974: 42*). Claudius ve Vologases ise özellikle Armenia Krallığı üzerindeki nüfuzlarını arttırmış ve Parth ülkesinin kuzeyindeki toprakları denetimleri altına almaya çalışmışlardır (*Benjamin, 2009: 177; Champlin, 2003: 44*). Roma ve Parth mücadelesi İmparator Nero döneminde de hız kesmeden devam etmiştir. Nero tarafından doğu ordularının komutanları olarak atanan Corbulo ve Paetus, Armenia Krallığını tamamen Roma'ya bağladıktan sonra Parth topraklarında uzun ve kanlı bir mücadele vermeye devam etmişlerdir. 63 yılında birbirine üstün gelemeyen iki taraf ateşkes görüşmelerine başlamış ve sonuçta Nero, Armenia'da Tiridates'i kral olarak atamıştır.⁸ Fırat Nehri iki devlet arasında sınır rolünü devam ettirmiş ve her iki taraf ta nehir çevresine tahkimat inşa etmemiştir (*Tac. ann. XV.29; Cass. Dio LXII.20; Shotter, 2003: 58; Mommsen, 1992: 151*). Nero Barışı, 72 yılında Roma'nın Suriye valisi Caesennius Paetus'un Fırat Nehri'nin doğusuna düzenlediği saldırılar sonucu sona ermiştir (*Cass. Dio XXXVII.1-4; Schippmann, 1980: 56-57; Levick, 1999: 146-148; Sicker, 2000: 165-166*). Roma imparatorlarının aklında artık Fırat'ın doğusunun da ele geçirilebileceği fikri oluşmaya başlamıştır. Buna rağmen Titus Flavius Domitianus'un ani ölümü ve halefi olan Marcus Cocceius Nerva'nın batıdaki isyanlarla uğraşması gibi sebeplerle yaklaşık 40 yıllık süre içinde bir girişimde bulunulmamıştır (*Suet. VIII. 2-3; Cass. Dio LXVIII.1-4; Henderson, 1969: 169; Grainger, 2003: 28-66; Jones, 1992: 32-37*).

Fırat Nehri'ni geçerek Parthlar üzerine büyük bir sefer düzenleyen Traianus, önce Adiabene'yi⁹ ele geçirmiştir (*Lepper, 1948: 48-49; Henderson, 1969: 327; Farrokh, 2007: 160-161*). Parthlar ile ittifak kurabileceğinden şüphelenilen Edessa Kralı VII. Abgarus da itaat altına alınmıştır (*Cass. Dio LXVIII.20; Ross, 2001:57-59*). Fırat Nehri üzerinden tedarik sağlayan Traianus, önce Ktesiphon'u daha sonra da Babil'i ele geçirmiştir (*Jones 1908: 172-174; Bennett, 1997: 240-241; Mellor, 2004: 552-553; Mackay, 2004: 227-228*). Böylece Roma İmparatorluğu'nun sınırları

8 Roma'ya giden Parth elçileri Nero'ya sundukları teklifte eğer Armenia'da Arsakid hanedanı mensuplarından biri kral adayı olarak kabul edilirse Vologases'in bu kişinin Roma'da imparator tarafından taç giydirilmesine müsaade edeceğini bildirdi. Teklifi kabul eden Nero, I. Vologases'in erkek kardeşi Tiridates'i Armenia tahtına atadı.

9 Traianus'un seferinden sonra Roma'nın Assyria eyaleti oldu.

Fırat Nehri'nin ötesine taşınmış ve nehir geleneksel sınır rolünü kaybetmeye başlamıştı. Yaklaşık yirmi yıl devam eden bu durum İmparator Hadrianus'un Fırat'ın doğusundaki toprakların sürekli elde tutulamayacağı gerekçesiyle geri çekilmesine kadar sürmüştür. Böylece Fırat Nehri tekrar Roma - Parth sınırı olmuştur (*Hist. Aug. Antoninus Pius IX. 6-10; Timpledon, 2010: 136-137*). Septimius Severus'a kadar olan dönemde Roma ve Parth çatışmaları sınır ihtilaflarından çok da öteye gidememiştir. İmparator Lucius Verus, generali Statius Priscus'u Armenia'ya göndermiş ve Artaxata'yı ele geçirmiştir (*Hist. Aug. Lucius Verus VII. 1-4; Schippmann, 1980: 65-66; Birley, 2000: 66; Edwell, 2007: 49*). Bir diğer generali olan Avidius Cassius ise Mezopotamya'ya ilerleyerek Ktesiphon'u almasına rağmen bölgede kalamayarak geri çekilmiştir (*Cass. Dio LXXII.25; McLynn, 2009: 162-165*). 193 yılında Roma imparatoru olan Septimius Severus kendisine karşı ayaklanan Pescennius Niger'in isyanını bastırdıktan sonra ona yardım eden doğu eyaletleri ve Parthlar üzerine bir sefer düzenledi (*Cass. Dio LXXV.2; Rawlinson, 2007: 366; Birley, 2000: 121*). Septimius Severus, Traianus gibi Fırat Nehri üzerinden lojistik yardım almak için hazırladığı filoyla birlikte Ktesiphon'a ulaşıp şehri tamamen yıkmıştır (*Cass. Dio LXXVI.9; Kennedy, 1987: 57-66; Farrokh, 2007:165-167*).

Septimius Severus'un seferinden sonra Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırı Dicle Nehri'ne kadar uzanmıştır. Fırat Nehri ise geleneksel sınır olmaktan çıkmış ve Roma toprakları içinde kalmıştır. Yaklaşık üç yüzyıl boyunca Roma ve Parth ordularının karşılıklı seferlerine sahne olan Fırat havzası Roma'nın Suriye Eyaleti'ne (Provincia Syria)¹⁰ bağlanmıştır. Fırat Nehri'nin batısına kurulmuş olan lejyon merkezleri ise sonraki dönemlerde de varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu dönemde Parth Hanedanı sona ermiş yerine Sasani Hanedanı dönemi başlamıştır. Sasani Hanedanı da Roma İmparatorluğu'nun yeni düşmanı olarak büyük savaşların ve mücadelelerin tarafı olmuştur.

Fırat Lejyonları

Fırat, Doğu Anadolu'nun yüksek dağlarından kaynağını aldıktan sonra hızla azalan eğimi takip ederek güneye akan bir nehirdir (*Altınlı, 1967: 3*). Fırat Nehri, 2000 metre yükseklikten hızla 500 metre rakıma

10 Pompeius tarafından kurulan eyalet Müslümanlar tarafından fethedilene kadar yaklaşık yedi yüzyıl boyunca Roma ve Bizans egemenliğinde kalmıştır. Bkz. Plut. Pom. V. 79-80; Boak, 1965: 161.

inerek büyük bir hız ve yüksek debi kazandığından bir askeri atı ile beraber yutabilecek büyük anaförler oluştururdu (*Plut. Cras. XIX.4-8*). Fırat Nehri, hızından dolayı zamanla sahip olduğu yatağı gittikçe daha derinleştirmiştir. Bu durum da nehrin geçişini Samosta, Zeugma, Kargamış gibi birkaç nokta dışında imkânsız hale getirmiştir (*Erinç, 1953: 93-97; Atalay, 2006: 289-294; Saraçoğlu, 1956: 212-221*). Fırat'ın kolaylıkla geçilebildiği yerler ise stratejik önemlerinden dolayı askeri, siyasi ve ticari toplanma alanları olmuştur.¹¹

M.Ö. I. yüzyılın başlarında, bölgeye yerleşmeye başlayan Roma İmparatorluğu, bölgedeki ticari faaliyetleri kontrol altına alabilmek ve nehrin doğusuna yapılabilecek ani saldırıları önlemek için Fırat Nehri'nin önemli geçitlerinde askeri tedbirler almaya başlamıştır (*Charlesworth, 1974: 49*). Roma İmparatorluğu, Fırat Nehri çevresine ilk yerleşme sürecinde bölgeye büyük ordular yerleştiremediği için bölgede bulunan Armenia, Osroene, Kommagene, Edessa gibi krallıkları kendisine müttefik ederek bölgeye Parthların yerleşmesini engellemeye çalışmışlardır (*Cass. Dio LVI.11.5; Plut. Pom. XLV.3-5; Huzar, 1978: 174; Henderson, 1969: 321; Macdermott, 2009: 356*). M.Ö. 1. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Roma İmparatorluğu'nun doğu politikasının temelini oluşturan, yerel krallıkları destekleyerek Parthların bölgeden uzak tutulması politikası, terk edilerek Fırat Nehri'nin önemli geçitleri olan Melitene, Samosata, Zeugma kentlerine lejyonlar yerleştirilmiştir (*Front. strat. I.1.6; Elton, 1996: 34; Mitford, 1974: 167*). Bu lejyonların kurulmasının temelinde Parthların Fırat Nehri'nin batısına ani saldırılar düzenlemesinin engellenmesi gelmekteyken bunun yanı sıra ticari yolları denetim altına almak, bölgeye yerleşmiş olan Roma vatandaşlarının güvenliğini sağlamak gibi sebepler bulunmuştur (*M'Elderry, 1909: 44-53; Gawlikowski, 1985: 78-79*). İlk dönemde şehrin yanında kurulan çadır kamplarına yerleştirilen lejyonlar zamanla tahkimatlı yapılarla korunmuş ya da şehirler tahkimatlarla çevrilerek lejyonlar şehirlere yerleştirilmiştir (*Proc. de aedif. II.9.18-20; Stark, 1967: 257-258; Whittaker, 1994: 142-144*).

11 Doğu Anadolu Dağları, Samosata'ya kadar dik uçurumlar ve engelleyici yükseltiler ile Fırat Nehri'ni sınırlandırdığından yalnızca Samosata'da sonra da Zeugma ve Kargamış'ta orduların ve tüccarların geçişi için uygun hale gelmiştir. Bkz. Jos. bell. VII.7.2; Bahar, 1997: 38-44; Ergeç, 2000:102-114.

XII. Fulminata Lejyonu

XII. Fulminata lejyonu ilk defa M.Ö. 58 yılında Julius Caesar tarafından toplanmıştır. Lejyon Julius Caesar'ın komutası altında pek çok sefer ve kuşatmaya katılmıştır (*Adkins, 1998: 59; Farnum, 2005: 22-24; Collins, 1998: 63-64*). M. Ö. 43 yılında İkinci Triumvirate'yi kuranlar arasında yer alan Marcus Aemilius Lepidus tarafından yeniden düzenlenen lejyon, gerek iç çekişmelerde gerekse ayaklanmaları bastırmada kullanılan lejyon tekrar İtalya'ya dönmüştür (*Whitby, 2007: 34*). XII. Fulminata lejyonu Armenia ve Parth topraklarına sefer düzenleyen Marcus Antonius emri altına verilmişti. Lejyon büyük umutlarla başlatılan bu seferden ağır kayıplar vererek geri dönmüştür (*Fields, 2008: 60-61; Butcher, 2003: 411*). Lejyonun katıldığı bir diğer önemli sefer ise 58 - 63 yılları arasında Nero'nun emriyle Armenia ve Parth topraklarına ilerleyen Gnaeus Domitius Corbulo'nun uzun ve yıpratıcı seferi olmuştur (*Evans, 1986: 110; Sartre, 2005: 68; Bury, 1930: 317-318, Millar, 1993: 68-69*). XII. Fulminata lejyonunun yaşadığı en büyük hezimet ise 66 yılında meydana gelmiştir. Yahudi bölgesinin yöneticisi olan Gessius Florus, emri altındaki iki lejyona¹² ek olarak XII. Fulminata lejyonunun da gelmesini istemiştir. Gessius Florus, gelen lejyonun zayıf olduğunu ve iş göremeyeceğini düşündüğünden geri göndermiş ve dönüş yolunda Yahudi isyancıların saldırısına uğrayan XII. Fulminata lejyonu kartal sembolünü kaybetmiştir. 70 yılında Kudüs'ün ele geçirilmesinden sonra XII. Fulminata lejyonu Melitene'ye yerleştirilmiş ve Fırat Nehri'nin güvenliğini sağlamakla görevlendirilmiştir (*Bunson, 2002: 284; Edwell, 2007: 210; Campbell, 1994: 53*). Lejyon, 92 yılında İmparator Domitianus'un ve 114 yılında Traianus'un seferlerinde de görev almıştır (*Bennett, 1997:19*).

XVI. Flavia Firma Lejyonu

XVI. Flavia Firma lejyonu, Roma İmparatoru Vespasianus tarafından 70 yılında kurulmuştur. Lejyon, XVI. Gallica lejyonunun Batavi¹³ isyanında gösterdiği cesaretsizlik ve emre uymadan geri çekilme nedeniyle aldığı decimation cezasıyla dağıtılması üzerine bu lejyondan artakalan askerlerin bir araya toplanmasıyla oluşturulmuştur (*Dio Cass. 55. 24.3-4; Edwell, 2007: 22; Campbell, 2006: 20*). Vespasianus döne-

12 III. Scythica ve VI Ferrata lejyonları.

13 Roma'nın Germania Eyaleti sınırları içinde yaşayan Batavi kabilesi ve günümüzde Hollanda'nın güneyindeki diğer kabilelerin katılımıyla 69 - 70 yılları boyunca süren isyan iki Roma lejyonuna yakın büyük gücün yok olması pahasına bastırılmıştır. Bkz. Tac. hist. IV. 12 - 13.

minde Armenia Krallığı bir taraftan Roma'nın tahakkümünden kurtulmaya çalışmışken diğer taraftan da Parth soylularıyla görüşerek çıkabilecek bir ayaklanma için destek aramıştır. Parth Hanedanı ise Armenia topraklarını ele geçirmek için Roma'nın zayıf anını kollamıştır. Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırının içinde bulunduğu bu karışık duruma karşın yeni tedbirler almak isteyen Vespasianus, yeni kurulan XVI. Flavia Firma lejyonunu Satala'ya¹⁴ yerleştirmiştir. Lejyonun en önemli görevi Armenia Krallığı'nın güvenliğini sağlamak olsa da Roma İmparatorluğu'nun en doğudaki ticari ve askeri yol güzergâhı olan Trapezus (Trabzon), Satala, Melitene (Malatya), Samosata (Samsat), Zeugma ve Antiochia (Antakya) yolunun denetimini de sağlamıştır (*Webster, 1998: 57-58; Erdkamp, 2007: 250-251; Millar, 1993:103; Levick, 1999: 165*).

XVI. Flavia Firma lejyonu, en önemli mücadelelerinden birini 114 - 117 yılları arasında Parth topraklarına ilerleyen Traianus ile birlikte katıldığı sefer esnasında vermiştir. Ktesiphon'a kadar uzanan sefer Parthların gücünü kırmış ve Adiabene ve Edessa Krallıkları Roma'ya bağlanarak eyalet haline dönüştürülmüştür (*Bennett, 1997: 195-196; Henderson, 1969: 60-61; Bohec, 2000: 172*). Traianus'un seferi Roma'nın savunma hattını daha doğuya kaydırmıştı. Roma İmparatorluğu'nun elde ettiği bu ilerleme uzun süreli olmamış ve Hadrianus döneminde Fırat'ın doğusundaki toprakların sürekli elde tutulamayacağı gerekçesiyle Fırat Nehri'nin batısına geri çekilmiştir (*Hist. Aug. Antoninus Pius IX. 6-10; Rawlinson, 2007: 318-320*). Sınırların değişmesi ise beraberinde lejyonların da yer değiştirmesini getirmiş ve XVI. Flavia Firma lejyonu Satala'dan Samosata'ya taşınmıştır. Böylece lejyon Roma ve Parthlar arasında sınır olan Fırat Nehri'nin geçişlerini kontrol etmek ve Parth saldırılarını engellemekle görevlendirilmiştir (*Edwell, 2007: 211; Erdkamp, 2007: 250; Speidel, 1984: 274*).

IV. Scyhica Lejyonu

M.Ö. 42 yılında Marcus Antonius tarafından kurulduğu bilinen lejyonun kendisiyle birlikte Parth seferine katılıp katılmadığı hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır (*Morgan, 2006: 294-295; Kennedy, 1998: 150*). M.Ö. 31 yılında IV. Scyhica lejyonu Moesia Eyaleti'nin¹⁵ yönetim merkezi olan Viminacium kentindeki karargâhına yerleştirilmiştir.

14 Günümüzde Gümüşhane ilinin Kelkit ilçesinin Sadak köyünün doğusunda yer alan lejyon merkezi ve kalesi.

15 Moesia, günümüzde Tuna Nehri'nin güneyi, Sırbistan'ın batısı, Bulgaristan'ın doğusu arasında kalan topraklarda kurulmuş olan Roma Eyaleti'dir.

tir. İlk dönemde lejyonun bulunduğu bölgede savaş hali söz konusu olmadığından askerler sivil hizmetlerde çalıştırılmıştır (*Millar, 1993: 67; Campbell, 2009: 10-11; Bohec, 2000: 170*). 6 - 9 yılları arasında Tiberius'un emri altında Orta Tuna bölgesinde yaşayan Illyriyalı ve Pannonialı kabilelerin itaat altına alınmasında savaşmışlardır (*Butcher, 2003: 411*). İmparator Claudius'un yerine geçen Nero'nun danışmanları Armenia'ya müdahalede bulunmasını aksi halde Parthların nüfuz kazanacağını ve Roma'nın bölge dışına itileceği uyarısında bulununca General Corbulo¹⁶ Suriye'ye gönderilerek savaş hazırlıklarına başlanmıştır (*Mommsen, 1992: 149; Champlin, 2003: 44; Shotton, 2003: 38*). Nero, General Corbulo ile beraber göndermiş olduğu III. Gallica, VI. Ferrata ve X. Fretensis lejyonlarına ek olarak IV. Scyhica lejyonunu da görevlendirmişti. Corbulo, düzenlediği seferle büyük bir zafer kazandıktan sonra bölgede kalmaya devam etmiş ve doğudaki lejyonları yeniden düzenlemiştir. Corbulo'nun emri altında IV. Scyhica lejyonu en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır (*Webster, 1998: 44; Collins, 1998: 121; Sartre, 2005: 68-69*).

IV. Scyhica lejyonu, 62 yılında dönemin en parlak generallerinden olan Lucius Caesennius Paetus'un komutası altında yeni bir Parth seferine katılmıştır. Paetus, iyi bir komutan olmasına rağmen bölgeyi iyi tanımaması, yanına yeteri kadar büyük bir askeri gücü almaması ve ağır kış şartlarının ordunun ilerleyişini güçleştirmesinden dolayı Parthların ani saldırılarına maruz kalarak ordudan kurtarabildikleriyle geri çekilmek zorunda kalmıştır. Lejyon aldığı büyük yenilginin utancı içinde Fırat Nehri'nin batısında bulunan Zeugma kentine geri çekilmiştir (*Millar, 1993: 67; Kaya, 2006:123-124*). 66 yılında kente yerleşen lejyon, 3. yüzyıla kadar kentte kalarak hem kentin muhafazası görevini üstlenmiş hem de doğuya düzenlenecek seferlere katılmıştır (*Dio Cass. LV. 23.1-4; Pollard, 2003: 260*). IV. Scyhica lejyonu 70 yılında çıkan Birinci Yahudi İsyanı'nda da görev almış, fakat başarı sağlayamadığı gibi büyük kayıplar da vermiştir (*Maxfield, 1981: 153; Levick, 1999: 47*). Yine de lejyon 132 - 136 yıllarında çıkan bir başka Yahudi isyanında görevlendirilmiştir. Zeugma'ya yerleşen IV. Scyhica lejyonu, M.S. 1. yüzyıldan sonraki tüm Parth seferlerine katılmıştır. 114 - 117 yılları arasındaki Traianus'un ve 161 ve 166 yıllarındaki Lucius Verus seferlerinde büyük kahramanlıklar göstermiştir. IV. Scyhica lejyonu, Septimius Severus'un seferi esnasında Ktesiphon kadar ilerlemiştir (*Garzetti, 1974: 336-337; Collins, 1998: 117*).

16 Roma'nın gözde ve tecrübeli generallerinden biri olan Corbulo, düzensiz halde bulduğu doğu ordularına yeni bir düzen ve intizam getirmiştir.

Roma Lejyonlarının Karargâh Kentlerine Etkileri

Roma İmparatorluğu'nun Fırat Nehri boyunca uzanan kentlere yerleştirdiği lejyonları bu kentleri Roma'nın karargâhları haline dönüştürmüş ve şehirlerin sosyal ve kültürel yapısını derinden etkilemiştir. Sayıları binleri hatta bazı dönemlerde on binleri bulan Roma lejyonerleri ya şehri hemen yanı başında kurulmuş olan askeri kamplarda ya da tahkimatlarla çevrilmiş şehre yerleştirilmiştir (*Proc. de aedif. II.9.18-20*). Lejyonerlerin ihtiyaçlarını şehirden karşılaması sonucunda ticaret hayatı ve zanaatkarlık faaliyetleri gelişmiştir. Lejyonların sürekli ihtiyaç duyduğu savaş silahlarının üretimi de bu kentlerde yapıldığından metal ve ahşap ustaları getirtilerek ikamet ettirilmiştir. Ayrıca askerin kişisel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hizmete yönelik mesleklerle uğraşanlar da çoğalmıştır.¹⁷ Şehir halkının lejyona sunduğu hizmetlere karşın lejyona bağlı Auxilia birliği de şehrin yollarının, köprülerinin, surlarının, suyunun yapımı, bakım onarımını üstlenmiştir (*Blois, 2007: 421-426; Kennedy, 1998:206-214; Whittaker, 1994:56*).

Lejyonların kentlere yerleştirilmesinden sonra Roma kültürünün etkisinin ağır bastığı alanlardan biri de mimari olmuştur. Roma mimarisi hipodrom, tiyatro, tapınak, şehirleri korumak için yapılan surlar, Roma vatandaşları için yapılan ikametgâhlar, Fırat Nehri'nin ve kollarının akışını düzenlemek ve şehirleri su baskınından korumak için inşa edilen setler de kendini göstermiştir. Fırat Nehri boyunca yerleştirilen lejyon merkezleri olan Zeugma ve Samosata gibi kentlerde tahkimatlar oluşturulmuştur. M.S. 1. yüzyıldan sonra Fırat Nehri'nin batısında bulunan lejyon kentleri güçlendirilmiş ve Roma'nın doğu sınırı Parthlar için aşılmaz bir engel haline dönüştürülmüştür. Roma vatandaşları için yapılan ikametgâhlardan günümüze ulaşan zengin süsleme ve özenli ayrıntılar hala göz doldurmaktadır. Roma İmparatorluğu'nun değişik bölgelerinden gelmiş farklı kültürlerle ve sanat anlayışına sahip yüksek rütbeli subaylar şehirlerin kültür hayatında önemli değişikliklere sebep olmuştur. Yüksek rütbeli subaylar kendi ikametleri için yaptıkları yapılarla kullandıkları mozaikler, heykeller ve yapısal süslemelerle bölgenin sanatsal gelişimine katkıda bulunmuşlardır (*Pollard, 2003: 259-261; Edwell, 2007:118-119; Butcher, 2003: 223-226*).

¹⁷ Lejyon merkezlerine çevre bölgelerden zanaatkarlar gelerek yerleşmiş ve bu durum da şehirlerin nüfuslarının bir anda artmasına sebep olmuştur.

Fırat Nehri kenarında kurulmuş lejyon kentlerinden olan Zeugma, baraj suları altında kalmış olmasına rağmen kentte yapılan kısıtlı arkeolojik çalışmalar Roma'nın bu kenti mimari açıdan nasıl geliştirdiğini ve zenginleştirdiğini ortaya koymuştur. Zeugma'nın ilk keşfi 20. yüzyılın başında yapılan kaçak kazılardan elde edilen çeşitli sanat eserlerinin dünyanın pek çok müzesine kaçırılmasıyla olmuştur. 1992-1999 yılları arasında Gaziantep Müzesi, Zeugma'da kazılar ve araştırmalar yaptı. Bu süre zarfında bir villa hemen tamamen, iki villa ise kısmen kazıldı. Bunun dışında bir arşiv binası, bir mezar odası, bir mezar odası terası ve üç münferit mozaik kazısı ile bir hamam ve gymnasium kazısı gerçekleştirildi. 2000 yılına kadar süren ve pek çok üniversite ile bilimsel kuruluşun katıldığı kazılar aynı yılın sonlarında barajın su tutmasının tamamlanması ve kent büyük kısmının suların altında kalmasıyla sona erdi (*Ergeç, 2002: 204-222; Görkay, 2010: 155-157; Hartmann, 1999: 419-420; Abadie-Reynal, 2000:250-252*).

2000 yılına kadar devam eden kazılarda ele geçirilen sanat eserlerinin büyük bölümü Romalı komutan ve soyluların kendi ikametleri için yaptırmış oldukları villalarda ele geçirilmiştir. Özellikle odaları süslemek için yapılan taban ve duvar mozaikleri hem ince bir sanat zevkinin hem de zenginliğin göstergesi sayılmıştır. Bunun dışında freskler, heykeller ve çok sayıda bulla ele geçirilmiştir. İkamet alanları dışında kentin yaklaşık 600 metre doğusunda, şu an baraj setinin altında kalmış olan bir hamam yapısı ile bir gymnasium olduğu zannedilen yapı kompleksinin, etrafında yer alan şapel, kuyu ve mahiyeti anlaşılamayan duvarlar ve bölmelerle özel bir öneme sahip başlı başına bir yapı grubu oluşturduğu saptanmıştır. Bu alanda Roma lejyonerlerine ait kılıçlar ve mızrak uçları ele geçmiş olmasına rağmen IV. Scyhica lejyonunun bu alana yerleştiğine dair herhangi bir yapı kalıntısına rastlanmamıştır. Askeri kampa ait olduğu bilinen "Legio IIII" damgalı tuğlalar kentin batı kesiminde yoğun şekilde ele geçmesi, bu yapıların şehrin dışında yer aldığını düşündürmektedir (*Abadie-Reynal, 2005: 332-334; Ergeç, 2002: 204-222; Abadie-Reynal, 2002: 330-342*).

Sonuç

Günümüzle kıyaslandığında kesin çizgilerle belirlenmiş sınırlara sahip olmayan eski çağ devletleri dağları, geçitleri, nehirleri kendi aralarında sınır kabul etmişlerdir. Bu sınırların tamamı denetim altında tutulmamış, yalnızca önemli geçitler ve kavşak noktalarında askeri birlikler bulundurulmuştur. Roma İmpara-

torluğu, yüzyıllar boyunca büyük çatışmalar yaşamış olduğu Parth devletiyle, aşılmasının zorluğundan ve sadece belirli noktalardan geçit verdiğinden Fırat Nehri'ni sınır olarak kabul etmiştir. Fırat Nehri'nin kolaylıkla geçildiği yerler ise sınır kontrollerinin yapıldığı, iki devletin temsilcilerinin görüştüğü ve anlaşmaya vardığı mekânlar olmuştur. Fırat çevresinde hâkimiyetini pekiştiren Roma İmparatorluğu otoritesini korumak, bölgedeki Roma vatandaşlarının güvenliğini sağlamak, Parthların nehri geçerek baskınlar düzenlemesini engellemek ve ticareti kontrol altına alabilmek için Fırat geçitlerine lejyonlar konuşlandırmışlardır. Roma İmparatorluğu'nun doğu sınır hattına kuzeyden güneye Melitene'de XII. Fulminata, Samosata'da XVI. Flavia Firma ve Zeugma'da IV. Scyhica lejyonları yerleştirilmiş ve Fırat Nehri'nin batısının güvenliği sağlanılmaya çalışılmıştır.

Roma kültürünün ve mimarisinin Anadolu'nun güneydoğusuna yayılmasında etkili olan bu lejyonlar yerleştirildikleri kentlere kısa sürede Roma kenti hüviyeti kazandırmışlardır. Lejyonlar, öncelikle kentlerin sosyal ve ekonomik hayatı değiştirmiş, sonrasında bu kentlerde Roma şehir yaşamının ve mimarisinin çeşitli özellikleri görülmeye başlamıştır. Kentlerde lejyonerlerin kişisel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hizmete yönelik mesleklerle uğraşanlar çoğalmış ve ekonomik canlılık sağlanmıştır. Fırat Nehri boyunca uzanan bu lejyon kentleri yollarla birbirine bağlandığından bölgeler arasında ticaretin yanı sıra ulaşım, iletişim ve dolayısıyla kültürel etkileşim gelişmiştir. Roma'nın Fırat Nehri'nin batısını kontrolü altına alması ve bölgeye lejyonlar yerleştirmesi bölgedeki küçük yerel krallıklar arasında devam eden savaşlara da son vermiştir. Böylece oluşan güven ortamında ticaret hızla canlanmıştır. İpek ve Baharat Yolu ile Çin ve Hindistan'dan gelen ticaret malları bölgedeki rotaları kullanarak Anadolu'nun içlerine, Antakya üzerinden Akdeniz'e ve sonunda Roma'ya ulaşmaktaydı. Özellikle Zeugma, Melitene, Samosata gibi kentler ticaret kervanlarının Fırat Nehri'ni geçmek için kullandığı rotalar üzerinde yer aldıklarından ekonomik merkezler haline gelerek zenginleşmişlerdir.

Roma İmparatorluğu'nun Fırat'ın batısını kontrolü altına alarak doğusuna ilerlemek istememesinin, Hadrianus dönemindeki gibi doğal sınırlara ulaşılması iddiasıyla geri çekilmesinin ve doğuya yapılan seferlerin büyük çoğunluğunun başarısızlıkla sonuçlanmasının temelinde çeşitli faktörler yatmaktadır. Bunlar arasında en dikkat çekenler nehrin doğusunda

bulunan yerel krallıkların kendi çıkarları doğrultusunda bazen Parthları bazen de Romalıları desteklemesi, bölgenin etnik karmaşasından dolayı tek bir idare altında toplamanın zorluğu ve güçlü bir devlet geleneğine sahip olan Parthların bölgeyle kurdukları güçlü bağlantılar gelmektedir. Fırat Nehri'nin doğusuna ilk başarılı seferi gerçekleştiren Traianus henüz bölgeden çekilmeden pek çok yerde ayaklanmalar meydana gelmiş ve Traianus bölgedeki yerel krallıklarla otonomi anlaşmaları yapmak zorunda kalmıştır. Buna rağmen Septimius Severus'un seferlerinden sonra Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırı Fırat Nehri'nin doğusuna ulaşmıştır. Böylece Fırat Nehri sınır özelliğini ve dolayısıyla stratejik önemini kaybetmiştir. Bölgeye yerleştirilen lejyonlar ya başka bölgelere kaydırılmış ya da Dicle Nehri civarına yerleştirilmiştir.

Antik Kaynaklar

- Dio Cass. *Cassius Dio, Historia Romana*, (Çev: E. Carry), London, 1954. (Loeb).
- Diod. Diodorus *Sicilius*, Bibliotheca, (Çev: C. H. Oldfather), London, 1933-1967. (Loeb).
- Plin. Nat. *Gaius Plinius Secundus, Naturalis Historia*, (Çev: H. R. Racham – W.H.S. Jones), London, 1947. (Loeb).
- Plut. Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, (Çev: B. Perin), London, 1959. (Loeb).
- Polyb. Polybios, *Historiai*, (Çev: W.R. Paton), London, 1960. (Loeb).
- Pro. De. Bel. Procopius, *De Bellis*, (Çev: H. B. Dewing), London, 1914. (Loeb).
- Pro. De. Aed. Procopius, *De Aedificiis*, (Çev: H. B. Dewing), London, 1949. (Loeb).
- Pro. His. Arc. Procopius, *Historia Arcana*, (Çev: H. B. Dewing), London, 1969. (Loeb).
- Status Publius Papinius Statius, *Silvarum*, (Çev: D. A. Slater), Oxford: The Clarendon Press, 1908
- Tac. ann. *Cornelius Tacitus, Annales*, (Çev: C.H. Moore - J. Jackson), London, 1962. (Loeb).
- Tac. hist. *Tacitus, Historiae*, (Çev: C.H. Moore - J. Jackson), London, 1962. (Loeb).

Modern Kaynaklar

Adkins, L., Adkins, R. A., (1998). *Handbook to Life in Ancient Rome*. Oxford University Press.

Abadie-Reynal, C.; Ergeç, R. (2000). "1998 Zeugma Kurtarma Kazısı" 21. *Kazı Sonuçları Toplantısı II*, s. 249-258.

Abadie-Reynal, Catherine (2002). "Zeugma Çalışmaları 2000" 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, s. 325-356.

Abadie-Reynal, Catherine (2005). "Zeugma Tiyatrosu Kazısı" 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, s. 331-339.

Altınlı, Enver (1967). "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Jeolojisi" *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, 67, 1 – 24.

Ann, S. T. (2002). Rome. Lorenz Educational Press.

Atalay, İbrahim (2006). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.

Austin, M. M. (1989). *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest*. Cambridge University Press.

Bahar, Hasan (1997). "Fırat Bölgesi Tarihçesi ve Nehir Ulaşımı" *Tarih ve Toplum Dergisi*, 160, 38–44.

Benjamin, S. G. (2009). *The Story of Persia*. Kessinger Publishing.

Bennett, Julian (1997). *Trajan*. Routledge Press.

Birley, Anthony (2000). *Septimius Severus: The African Emperor*. Routledge Press.

Blois, L. D. (2007). *The Impact of the Roman Army (200 B.C. A.D. 476): Economic, Social, Political, Religious and Cultural Aspects*. Brill Publishing.

Bohec Y. L. (2000). *The Imperial Roman Army*. Routledge Press.

Bowersock, G. W. (1973). "Syria Under Vespasian" *Journal of Roman Studies*, 63, 133–145.

Bunson, Matthew (2002). *Encyclopedia of the Roman Empire*. Facts on File Inc.

Bury, J. B. (1930). *A History of the Roman Empire from Its Foundation*. Forgotten Books.

Butcher, Kevin (2003). *Roman Syria and the Near East*. British Museum Press.

Campbell Brain (1994). *The Roman Army, 31 BC-AD 337: A Sourcebook*. Routledge Publishing.

Campbell D. B. (2009). *Roman Auxiliary Forts 27 BC-AD 378*. Routledge Publishing.

Campbell Duncan (2004). *Greek And Roman Military Writers: Selected Readings*. Routledge Publishing.

Campbell, Duncan (2006). *Roman Legionary Fortresses 27 BC-AD 378*. Osprey Publishing.

Chamoux, Francois (2003). *Hellenistic Civilization*. Blackwell Publishing.

Champlin, Edward (2003). *Nero*. Harvard Collage Press.

Charlesworth, M. P. (1974). *Trade-routes and Commerce of the Roman Empire*. Ares Publishers.

Chrissanthos, S. G. (2008). *Warfare in the Ancient World: From the Bronze Age to the Fall of Rome*. Preager Publishers.

Christopher, A. M. (2010). *On the Wings of Eagles: The Reforms of Gaius Marius and the Creation of Rome's First Professional Soldiers*. Cambridge Scholars Publishing.

Collins, S. D. (1998). *Legions of Rome: The Definitive History of Every Roman Legion*. Quercus Publishing.

Conti, Flavio (2003). *A Profile of Ancient Rome*. Getty Publishing.

Cornell, Tim (1995). *The Beginnings of Rome: Italy From the Bronze Age to the Punic Wars*. Routledge Publishing.

Cowan, Ross (2003). *Imperial Roman Legionary AD. 161 – 284*. Osprey Publishing.

Curtis, V. S., Stewart, C. (2007). *The age of the Parthians*. I.B. Tuaris Publishing.

D'Amato, Raffaele (2011). *Roman Centurions 753-31 BC: The Kingdom and the Age of Consuls*. Osprey Publishing.

- Decker, Michael (2007). "Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East" *Dumbarton Oaks Papers*, 61, 217 – 267.
- Delbruck, Hans (1990). *Warfare in Antiquity: History of the Art of War*. Nebraska University Publishing.
- Dignas, B., Winter, E. (2007). *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals*. Cambridge University Press.
- Dirven, Lucinda (1999). *The Palmyrenes of Dura-Europos: A Study of Religious Interaction in Roman Syria*. Brill Press.
- Edmondson, Jonathan (2009). *Augustus*. Edinburgh University Press
- Edwell, Peter (2007). *Between Rome and Persia, The Middle Euphrates, Mesopotamia and Palmyra Under Roman Control*. Routledge Press.
- Elton, Hugh (1996). *Frontiers of the Roman Empire*. Indiana University Press.
- Erdkamp, Paul (2007). *A Companion to the Roman Army*. Blackwell Publishing.
- Ergeç, R., Comfort, A. (2000). "Crossing the Euphrates in Antiquity: Zeugma Seen From Space" *Anatolian Studies*, 50, 99-126.
- Ergeç, Rifat (2002). "Fırat Seleukeia'sı yahut Zeugma" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Anadolu Araştırmaları XVI*, s. 201-226.
- Erinç, Sırrı (1953). *Doğu Anadolu Coğrafyası*. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Evans, R. F. (1986). *Soldiers of Rome: praetorians and legionnaires*. Seven Locks Press,
- Farnum, J. H. (2005). *The Positioning of the Roman Imperial Legions*. Archaeopress.
- Farrokh, Kaveh (2007). *Shadows in the Desert: Ancient Persia at War*. Osprey Publishing.
- Fields, N., O'Brogain, S. (2012). *Roman Republican Legionary 298-105 BC*. Osprey Publishing.
- Fields, Nic (2007). *The Roman Army of the Punic Wars 264-146 BC*. Osprey Publishing.
- Fields, Nic (2008). *The Roman Army: the Civil Wars 88-31 BC*. Osprey Publishing.
- Fields, Nic (2009). *The Roman Army of the Principate 27 BC-AD 117*. Osprey Publishing.
- Gabriel, R. A. (2002). *The Great Armies of Antiquity*. Greenwood Publishing.
- Gabriel, R. A., Metz, K. R. (1991). *From Sumer to Rome: The Military Capabilities of Ancient Armies*. Greenwood Publishing.
- Garthwaite, G. R. (2005). *The Persians*. Blackwell Publishing.
- Garzetti, Albino (1974). *From Tiberius to the Antonines: A History of the Roman Empire, AD 14-192*. Harper and Row Publishers.
- Garzetti, Albino (1974). *From Tiberius to the Antonines: History of the Roman Empire from A.D.14 to 192*. Taylor & Francis Publishing.
- Gawlikowski, Michal (1985). "The Roman Frontier on the Euphrates" *Torino Proceedings of the Symposium: Common Ground and Regional Features of the Parthian and Sasanian World June 17th-21st, ss. 77-89*.
- Gironda, J. A. (2006). *The War*. Authorhouse Publishing.
- Glew, D.G. (1981). "Between the Wars: Mithridates Eupator and Rome, 85-73 B.C." *Chiron*, 11, 109-130.
- Görkay, Kutalmış (2010). "Zeugma, Fırat'ın Köprüsü", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 17, s. 150-160.
- Grainger, John (2003). *Nerva and the Roman Succession Crisis of AD 96-99*. Routledge Press.
- Gruen, E. S. (1984). *The Hellenistic World and the Coming of Rome*. University of California Press.
- Hansen, E. V. (1971). *The Attalids of Pergamon*. Cornell University Press
- Hartmann, M.; Speidel M.A.; Ergeç, R. (1999). "Roman Military Forts At Zeugma" *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, s. 417-423.
- Hazel, Jhon (2001). *Who's Who in the Roman World*. Routledge Press.
- Henderson, B.W. (1969). *Five Roman Emperors: Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Traianus, A.D. 69-117*. Cambridge University Press.

- Hitti, P. K. (2004). *History of Syria: Including Lebanon and Paletsine*. First Gorgias Press.
- Holder P. A. (1980). *Studies in the Auxilia of the Roman Army from Augustus to Trajan*. B.A.R. Publishing.
- Huzar, E. G. (1978). *Mark Antonius, a Biography*. Minnesota Universty Press.
- Jones, B.W. (1992). *The Emperor Domitian*. Routledge Press.
- Jones, H.S. (1908). *The Roman Empire, B.C. 29 - A.D. 476*. G.P. Putnam's Sons.
- Kaya, Ali (2006). *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*. İstanbul: İlya Yayıncılık.
- Keaveney, Arthur (1992). *Lucullus: A Life*. Routledge Press.
- Kennedy, David (1998). The Twin Towns of Zeugma on the Euphrates: Rescue Work and Historical Studies. *Journal of Roman Archaeology*.
- Kennedy, D. L. (1987). "The Garrisoning Of Mesopotamia in the Late Antonine And Early Severan Period" *Antichthon*, 21, 57–66.
- Keppie, Lawrence (1998). *The Making of the Roman Army: From Republic to Empire*. University of Oklahoma Press.
- Lazenby, J. F. (1998). *Hannibal's War: A Military History of the Second Punic War*. University of Oklahoma Press.
- Lepper, F. A. (1948). *Trajan's Parthian War*. Oxford University Press.
- Levick, Barbara (1999). *Vespasian*. Routledge Press.
- Macdermott, W. C. (2009). *History of Rome, from Its Earliest Period to the Death of Vespasian*. General Books.
- Mackay, C. S. (2004). *Ancient Rome: A Military and Political History*. Cambridge University Press
- Magie, David (2001). *Anadolu'da Romalılar I: Attlos'un Vasiyeti*. (Çevirenler: Ö. Çapar – N. Başgelen). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Matyszak, Philip (2008). *Legionary: the Roman soldier's (unofficial) manual*. Thames & Hudson Publications.
- Maxfield, V. A. (1981). *The Military Decorations of the Roman Army*. University of California Press.
- Mayor, Adrienne (2009). *The Poison King: The Life and Legend of Mithradates, Rome's Deadliest Enemy*. Princeton University Press.
- Mcging, B. C. (1986). *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator, King of Pontus*. Brill Press.
- McLynn, Frank (2009). *Marcus Aurelius: A Life*. Da Capo Press.
- M'Elderry, R. K. (1909). "The Legions of the Euphrates Frontier" *The Classical Quarterly*, 3, 44-53.
- Mellor, Ronald (2004). *The Historians of Ancient Rome*. Routledge Press.
- Millar, Fergus (1993). *The Roman Near East 31 BC-AD 337*. Cambridge University Press.
- Mommsen, T., Demandt, A. (1992). *A History of Rome Under the Emperors*. Routledge Press.
- Morgan, Gwyn (2006). *69 AD: The Year of Four Emperors*. Oxford University Press
- Osiel, Mark (2008). *Obeying Orders: Atrocity, Military Discipline, and the Law of War*. Transaction Publisher.
- Phang, S. E. (2008). *Roman Militar Service Ideologies of Discipline in the Late Republic and Early Principate*. Cambridge University Press.
- Pollard, Nigel (2003). *Soldiers, cities, and civilians in Roman Syria*. The University of Michigan.
- Potter, D. S. (2010). *A Companion to the Roman Empire*. Blackwell Publishing.
- Pritchett, W. K. (1991). *The Greek State at War*. California University Publishing.
- Rawlinson, George (2007). *The Seven Great Monarchies of the Ancient Eastern World: History of the Sasanian or New Persian Empire*. Gorgias Press.
- Redgate, A. E. (1998). *The Armenians*. Blackwell Publishing.
- Ross, Steven (2001). *Roman Edessa: Politics and Culture on the Eastern Fringes of the Roman Empire*. Routledge Press.

- Saraçoğlu, Hüseyin (1956). *Türkiye Coğrafyası Üzerine Etüdlr*. Millî Eğitim Basımevi
- Sartre, Maurice (2005). *The Middle East under Rome*. Harvard College Publication.
- Schippmann, Klaus (1980). *Grundzüge der parthischen Geschichte*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Sekunda, Nicholas (1995). *Early Roman Armies*. Osprey Publishing.
- Sekunda, Nicholas (1996). *Republican Roman Army 200-104 BC*. Osprey Publishing.
- Sherwin-White, A. N. (1983). *Roman Foreign Policy in the East: 168 BC to AD 1*. University of Oklahoma Press.
- Shotter, David (1997). *Nero*. Routledge Press.
- Sicker, Martin (2000). *The Pre-Islamic Middle East*. Praeger Publishers.
- Southern, P., Dixon, K. R. (1996). *The Late Roman Army*. Batsford Publishing.
- Southern, Pat (2007). *The Roman Army: A Social and Institutional History*. Oxford University Press.
- Speidel, Michael (1984). *Roman Army Studies*. J.C. Gibben Publication.
- Stark, Freya (1967). *Rome on the Euphrates: the story of a frontier*. Harcourt, Brace & World
- Svyantek, D. J., McChrystal, E. (2007). *Refining Familiar Constructs: Alternative Views in OB, HR, and I/O*. Information Age Publishing
- Timpledon, M., Marseken, S. (2010). *Vologases IV of Parthia*. VDM Verlag Dr. Mueller AG & Co.
- Ussher, James (2003). *The Annals of the World*. Master Books.
- Webster, Graham (1998). *The Roman Imperial Army of the First and Second Centuries A.D*. University of Oklahoma Press.
- Weir, William (2005). *50 Weapons That Changed Warfare*. Book-mart Publishing.
- Wheeler, E. L. (1979). "The Roman Legion as Phalanx". *Chiron*, 9, 303-18
- Whitby, Michael (2007). *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare: Volume 2*. Cambridge University Press.
- Whittaker, C. R. (1994). *Frontiers of the Roman Empire A Social and Economic Study*. The Johns Hopkins University Press.
- Ziegler, Karl-Heinz (1964). *Die Beziehungen zwischen Rom und dem Partherreich*. Franz Steiner.

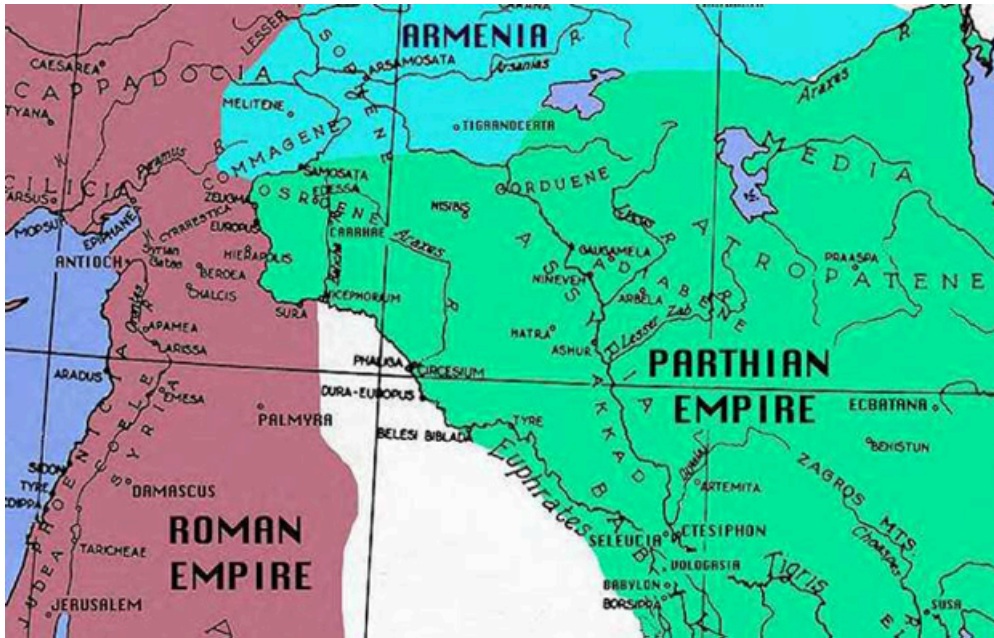
Tablo 1. Roma İmparatorları ve Lejyonlar

	Tiberius	Claudius	Nero	Vespasian	Domitian	Trajan	Hadrian	Sep. Sev	300 AD
XII. Fulminata				Satala	Satala	Satala	Samosata	Samosata	Samosata
XVI. Flavia Firma	M.S. 14 Suriye	Rephanea	Judea	Judea 'dan Melitene	Melitene	Melitene	Melitene	Melitene	Melitene
IV. Scyhica	Moesia	Moesia	Zeugma	Zeugma	Zeugma	Zeugma	Zeugma	Zeugma	Zeugma

Şekil 1.	upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/bbb/Roman_Empire_125.png
Şekil 2.	http://iranpoliticsclub.net/maps/maps04/index.htm
Şekil 3.	Ergeç 2000: 125.
Şekil 4.	http://arsiv.siteniz.org/2010/01/samsat-kalesi-efsanesi.html
Şekil 5.	Görkay, 2010: 156.
Şekil 6.	Görkay, 2010: 155.
Şekil 7.	http://www.zeugmaweb.com/

Şekil 1. (Fırat Nehri Hattındaki Lejyonlar)

Şekil 2. (M.Ö. 50 – M.S. 150 yılı)

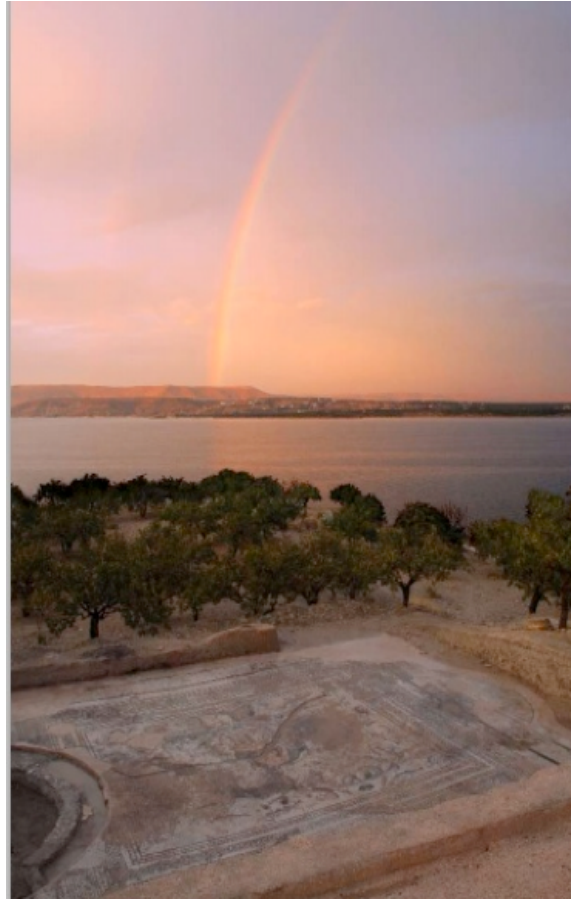
Şekil 3. (Bölgeden geçen ticaret yolları)

Şekil 4. (Samosata Antik Kenti)

Şekil 5. (Zeugma)

Şekil 6. (Zeugma)

Şekil 7. Bereket Tanrısı Demeter (Zeugma)